

Ідэя самакаштоўнасці чалавека ў творах М.Зарэцкага пра калектывізацыю

Беларуская літаратура надзвычай адчувальная да духоўных аспектаў сацыяльна-палітычных праблем грамадства, не была выключэннем і творчасць Міхася Зарэцкага. Ён пісаў і пра рэвалюцыю ("Сцежкі-дарожкі"), і пра новую вёску ("Падарожжа на новую зямлю"), і пра трагічныя лёсы прадстаўнікоў былога класа эксплуатацараў ("Адна партыя ў шашкі", "Кветка пажоўкля", "Двое Жвіроўскіх" ...), і пра праблемы адраджэння нацыянальных каранёў ("Крывічы"). Не мог застацца М.Зарэцкі ў баку і ад чалавеказнаўчых праблем калектывізацыі, але тварыць свабодна ва ўмовах, якія склаліся вакол пісьменніка ў 30-я гады, было складана.

Пасля публікацыі нарыса "Падарожжа на новую зямлю" (1928) і пачатковых раздзелаў рамана "Крывічы" (1929) вульгарызатарская крытыка распачала публічную траўлю мастака — М.Зарэцкага выключылі з партыі, псіхалагічна зламалі, прымусілі апраўдвацца і каяцца ў грахах, якіх не было.

У гэты час на Беларусі пачалася калектывізацыя, і М.Зарэцкі павінен быў засведчыць сваю падтрымку гэтаму працэсу ("Пра дзедка Альпіна", "Парася", "Пачатак шчасця"), ахвяруючы заглыбленасцю ў духоўны свет чалавека, глыбінёй даследавання чалавеказнаўчых праблем перабудовы вёскі. Але, з аднаго боку, Зарэцкі-мастак не мог прыняць тагачасныя формы "рассялянвання сялянства" (М.Мушынскі), здрадзіць сваім гуманістычным прынцыпам абароны чалавечай годнасці незалежна ад класавай прыналежнасці, а з другога боку, трэба было ўлагодзіць ваяўнічую крытыку, адвесці ад сябе палітычныя абвінавачванні правадніка ідэалогіі нацыянал-дэмакратызму.

Вось у такіх складаных умовах Міхась Зарэцкі піша ў 1930 годзе нарысы "Лісты ад знаёмага" і "Вясна 1930 года". Перад пісьменнікам стаіць архіважная задача: сказаць праўду пра калектывізацыю, пра трагедыю сялянства і адвесці ад сябе падазрэнні. Як жа вырашае гэтую праблему беларускі мастак?

Зарэцкі-гуманіст выбірае нетрадыцыйную форму лістоў "ад знаёмага" (чытач прывык да "лістоў да ..."), тым самым пісьменнік адмяжоўваецца ад ацэнкі таго, хто дасылае яму лісты. Хто ж такі "аўтар лістоў", знаёмы? Як бачна з тэксту, знаёмы -- чалавек назіральны, суб'ектыўна сумленны, але пазбаўлены пісьменніцкай праніклінасці і здольнасці да аналітычнага асэнсавання ўбачанага. Праўда, у многіх трагічных здарэннях ён бачыць матэрыял для Зарэцкага-мастака і дае яму права на яго выкарыстанне. "Я апішу табе маіх выпадковых знаёмых -- мо скарыстаеш дзе ў сваёй літаратурнай творчасці" [2, с.23] ці "Я апішу табе некалькі найбольш цікавых выпадкаў, бо мне здаецца, што яны вартыя таго, каб узяць іх асновай для літаратурных твораў" [2, с. 23]. Часам знаёмы робіць выгляд, што прыбядняецца, маўляў, няма ніякай мастацкай каштоўнасці ў дасланым матэрыяле, але ў гэтым адчуваецца жаданне падняць сабе цану.

Пра якія ж здарэнні з часоў Вялікага пералому распавядае ў лістах знаёмы? "Сын уваходзіў у калектыў, стары бацька не згаджаецца, угаворвае сына, потым кляне, пагражае і нарэшце памыкаецца на самагубства, каб гэтым дадзець непаслухмянаму сыну..." [2, с.95]. "...Мужык насупар жонцы ўвайшоў у калектыў. У зладным дагэтуль жыцці прайшла шчыліна, якая з кожным днём расце. Паганае ўласніцкае пачуццё ў сэрцы кабеты перамагае даўнеёшую любасць. У часе абагульнення насення, калі мужык здае патрэбнае збожжа, жонка кідаецца на яго з тапаром..." [2, с. 96]. "... Да бацькоў прыедзе дачка -- яна вучыцца ў горадзе. Яна зазнала шмат прыкрасцей праз тое, што бацькі ідуць супраць калектыву. Яна плача, угаворвае іх і нарэшце -- у гневе і распачы -- назаўсёды кідае бацькоўскі дом..." [2, с. 96].

За сухой канстатацыяй фактаў Міхасю Зарэцкаму бачыцца трагедыя сялянства, якое спрадвеку разлічвала толькі на свае мазолістыя рукі і прыродную ласку. Знаёмы не шукае прычын гэтай трагедыі, а вось для Зарэцкага-гуманіста і -грамадзяніна яны відавочныя, толькі гаварыць адкрыта пра гэта мастак не мог. Знаёмы не заглыбляецца ў змест падзей, даволі часта сам сабе пярэчыць. Так, ён лёгкадумна бярэ на павер ідэю нібыта масавай падтрымкі калектывізацыі сялянамі. У трэцім лісце да пісьменніка чытаем: "Раён, у якім мне давалося працаваць, ёсць раён суцэльнае калектывізацыі. Заклік пралетарскай дзяржавы да рашучага, карэннага перабудавання жыцця на сацыялістычных пачатках знайшоў тут жывы водгук сярод бядняцка-серадняцкай масы сялянства. Шырокай хваляй памкнуўся працоўны селянін у калектывныя гаспадаркі (...). Але побач з гэтым ёсць яшчэ некаторыя вёскі, што непадатнай сцяной перад мерапрыемствамі ўлады, замкнуўшыся ў карузлую шкарлупу бруднага старасвецкага ладу" [2, с. 101]. Разважанні знаёмага, відавочна, пазбаўлены логікі: якая ж гэта суцэльная калектывізацыя, калі цэлыя вёскі супраціўляюцца!

Звернем увагу на мову знаёмага. Гэта газетна-трафарэтныя штампы перадавіц, ёсць палітычныя заклікі, урачыстасць ад перамог, і цалкам адсутнічае цвярозы, удумлівы аналіз фактаў, падзей. Для знаёмага прычыны некалектывізаваных вёсак толькі ідэалагічныя: нізкая палітычная свядомасць сялян і шкодная дзейнасць кулакоў. "Усё аддай, усё складзі ў адну кучу... А з чым жа я астануся, га?.. Век рабіў, век працаваў з цямна да цямна — і сябе карміў, і дзяржаве даваў... А цяпер — торбу ў рукі ды ў свет? Ого, ведаем мы, што гэта такія колгаз... Хто лайдак, гультай спрадвечны, той на маім карку будзе сядзець... Хо-хо, добрая рэч!.. Мы й так патрапім пражыць... Каму які клопат да нас?.. [2, с. 109].

Другі голас:

— Аддай каня, аддай карову... З чым жа я астануся?..

— Не трэба колгазу!.. Хай ідуць у колгаз, хто працаваць неахвочы, а мы й так абыземся...

— Не трэба колгазу!.. [2, с.110]

Сівы дзядок:

— Тры рэвалюцыі адбылі, адбудзем і чацвёртую [2, с. 110].

Эканамічныя фактары, спрадвечная псіхалогія сялянства поўнасьцю ігнаруюцца знаёмым. Чытач адчувае непадрыхтаванасць аўтара лістоў да правядзення калектывізацыі, яго палітычную блізарукасць, разгубленасць перад складанымі праблемамі жыцця, яго памылковыя ацэнкі фактаў. Прычына такіх спрошчаных поглядаў на жыццё, як зазначае М.Зарэцкі, у дэгуманізацыі метадаў калектывізацыі, у ігнараванні чалавеказнаўчых аспектаў вясковай рэчаіснасці.

Сяляне, ў трактоўцы знаёмага, — "дружная згря" з "раз'юшанымі тварамі" і "шалёнай лютасцю" ў вачах. Зразумела, што ад чалавека з такім светабачаннем і з такімі дэфармаванымі поглядамі на сялянства нельга чакаць гуманістычных адносін да вясковага гаспадара, працаўніка. У апошніх лістах знаёмы выступае нават у ролі крытыка літаратурнай творчасці Міхася Зарэцкага. Вядома, што гэта была вымушаная форма самаабароны ў 30-я гады ХХст.

Для правільнай ацэнкі твора "Лісты ад знаёмага" важна зразумець той факт, што ні ў якім разе нельга атаясамліваць казённа-аптымістычная погляды на калектывізацыю знаёмага з поглядамі Міхася Зарэцкага. Аб гэтым сведчыць і той факт, што на дзевяць лістоў быў зроблены толькі адзін адказ. Даследчык М.Мушыньскі звяртае ўвагу яшчэ на адну немалаважную акалічнасць ва ўзаемаадносінах пісьменніка і яго знаёмага: "Апошні ахвотна называе сябе "добрым таварышам" і нават "другам" М.Зарэцкага. Але ж твор (...) названы ўсё ж не "лістамі ад таварыша" і не "лістамі ад сябра", а "лістамі ад знаёмага". І гэта азначэнне дакладна перадае сутнасць пісьменніцкай пазіцыі М.Зарэцкага, яго ацэнку таго, што напісана "аўтарам лістоў" [3, с.203].

Нарыс "Вясна 1930 года" друкаваўся ўслед за "Лістамі ад знаёмага", таму многія крытыкі лічаць патрэбным разглядаць абодва творы як адзінае цэлае, але рабіць гэта трэба з пэўнымі агаворкамі. Адною такой заўвагай павінна стаць тое, што ў "Вясне..." М.Зарэцкі зрабіў вымушаную ўступку тагачаснай ідэалогіі, бо ад пісьменніка патрабавалі не проста ўхвалення калектывізацыі, а выкрыцця кулацтва як лютага ворага савецкага ладу. Вось і абавязаны быў М.Зарэцкі ў непрывабным святле маляваць тую частку сялянства, якая не хацела ісці ў калгас, што ў сваю чаргу зніжала мастацкія вартасці твора. Але тут трэба з разуменнем паставіцца да той сітуацыі, у якой апынуўся аўтар у 30-я гады ХХ ст.

Прываблівае ў творы пільная ўвага беларускага мастака да канкрэтнага лёсу "маленькага" чалавека, пафас абароны яго годнасці (кульгавы дзядзька Макар стаў дзіваком). Ва ўяўленні М.Зарэцкага кулак -- гэта не той заможны селянін, які багацее на вачах аднасяльчан, кулак -- хто атрымаў багатую спадчыну, а потым прымножыў яе, ці нажыў багацце на дзяржаўнай службе, а заможных сялян пісьменнік не лічыў кулакамі. Такія погляды мастака не былі скіраваны на распальванне класавай варожасці на вёсцы. У становішчы М.Зарэцкага патрэбна была вялікая мужнасць, каб так глядзець на працэсы ў сялянскім асяроддзі.

У "Вясне 1930 года" няма бадзёра-ўрачыстага ўслаўлення калгаснай працы, а ёсць праўдзівы паказ рэальных цяжкасцей арганізацыі калгаса, якія адбіваліся на лёсе канкрэтных людзей. Працэсы на вёсцы, на думку М.Зарэцкага, мелі хутчэй не матэрыяльна-гаспадарчыя цяжкасці, а насілі псіхалагічны, светапоглядны характар. Паспешлівая арганізацыя калгасаў (менавіта яе не падтрымліваў мастак) не магла імгненна памяняць псіхалогію селяніна (а сучаснае жыццё паказвае, наколькі гэта было згубным для вёскі наогул). Нарысы сведчылі аб сур'ёзным роздуме пісьменніка над лёсам працоўнай вёскі. Гэты роздум выклікаў трывогу і ў рамане "Вязьмо"(1932).

Наватарства Зарэцкага-мастака ў тым, што ён не толькі паставіў пад сумненне неабходнасць суцэльнай калектывізацыі, але выказаў думку аб небяспецы прымусу, гвалту над чалавекам, распальвання ў ім варожых інстынктаў, пачуцця неабмежаванай улады над другім чалавекам. Адсутнасць адчування асабістай адказнасці за свае ўчынкi здольна прывесці да маральнай дэградацыі чалавека, да поўнай страты яго права на самаабарону, на ўласны погляд на жыццё. Ідэалам увасаблення аўтарскай гуманістычнай канцэпцыі чалавека ў "Вязьме" выступае напоўнены глыбокім філасофскім зместам нетыповы для таго часу вобраз дзівака Галілея, за вонкавай займальнасцю і белетрызаванасцю якога стаіць клопат і трывога за лёс будучыні "сялянскага мацярыка" краіны. Вясковага філосафа не задавальнялі трафарэтныя прапагандысцкія лозунгі кіраўнікоў калектывізацыі, ён хацеў пачуць "мудронае, (...), усеабдымнае слова, якое б яснай маланкай асвятліла яму затуманены кругавід" [1, с.121]. Пільная ўвага да ўнутранага, асабістага жыцця "маленькага" чалавека напоўнена трывогай, трагізмам з прычыны неўладкаванасці, непрадказальнасці, таямнічай загадкавасці яго лёсу.

Творчасць М.Зарэцкага 30-х гадоў ХХ ст. сведчыць аб шматаспектных падыходах пісьменніка да праблемы чалавека, якія забяспечвалі глыбіню спасціжэння яго трагічнай сутнасці ў часы гістарычных зрухаў. Думка аб непаўторнасці, адзінкавасці кожнага факта, сітуацыі, з'явы спрыяла выяўленню ідэі самакаштоўнасці чалавека беларускай прозай, уздымала на новы ўзровень працэс спасціжэння ўнутранага свету асобы ў анталагічным кантэксце. Творы М. Зарэцкага пра калектывізацыю па-новаму завастрылі трагічны канфлікт асобы і грамадства, якое будавалася на ідэі падпарадкавання чалавека інтарэсам калектыву, дзе гора і пакуты асобнага індывіда ўспрымаліся як непазбежнае ахвяраванне дзеля шчаслівай будучыні. Праз тэму калектывізацыі М.Зарэцкі стварае сваю канцэпцыю светабачання, у якой відавочна несупадзенне прыродных законаў чалавечага жыцця з законамі, усталяванымі людзьмі.

ЛІТАРАТУРА:

1. Зарэцкі М. Збор твораў. У 4 т. Т.3. — Мн.: Маст. літ., 1991.
2. Зарэцкі М. Збор твораў. У 4 т. Т.4. — Мн.: Маст. літ., 1992

3. Мушынскі М. Нескароны талент: Праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці Міхася Зарэцкага. — Мн.: Маст. літ., 1991.